

VIRÁG TERÉZ

HERMANN MÓDSZERTANÁNAK ALKALMAZÁSA A GYERMEKANALÍZISBEN

A GYERMEKANALÍZIS ELMÉLETI KERETEI

A klasszikus felfogás a gyermekanalízist — a felnőtt analízis mintájára — kétszemélyes kapcsolatnak fogja fel. Ugyanakkor viszont hangsúlyozza a gyermek helyzetéből következő — a felnőttétől eltérő — nehézségeket, a gyermeknek szüleitől való függését, valamint azt, hogy a gyermek nem önálló lény, nem képes önmaga megvédésére, nem keres bajaira orvoslást. Ilyen elméleti megközelítés alapján a gyermekkori analízisnek (is) szükségképpen évekig kell tartania, hiszen a gyermeki helyzetből következő pozitív, a gyógyulást elősegítő lehetőségekkel kevésbé tud számolni.

Hermann Imre felfogása az anya—gyermek kapcsolat keretében ettől lényegesen eltérő módon mutatja be a gyermek helyzetét, és ebből a felfogásból egy aktív, anyába kapaszkodó, akaratát érvényesíteni tudó gyermeki személyiségkép bontakozik ki előttünk.

Hermann az ösztönök és érzelmek térvonatkozásait (HERMANN, 1965) kutatva a kultúrtársadalmak anya—gyermek kapcsolatát mintegy megjeleníti a térben. Az anya testétől távol került gyermek jelzéseket kényszerül leadni környezetének. Ilyenkor hangadással hívja az anyát. Szeparációs helyzetének megfelelően fizikai kielégítetlenségének függvényében éli meg az önmaga és a tápláló, meleget adó anyai test közti távolságot. Schreberről írt tanulmányában Hermann e kérdésről így ír: „... amikor a gyerek akar valamit az anyjától, szüleitől, akkor ordítani kezd. A felnőtt kiabálhat, de az másképp. »Brüllen« — amit Schreber »Brüllenwunder«-nek is nevez —, ez speciális magatartás, a kisgyermeknek, a csecsemőnek a magatartása” (HERMANN, 1979).

A személyiségfejlődés térvonatkozását vizsgálva Hermann Wallonra hivatkozik, aki szerint a térszemlélet a beszédfejlődés előfeltétele: „A szemléleti képesség zavara esetén felbomlik a beszéd rendje ... A térszemlélet egyik alapjelensége a távolság. Az egyén születése után bizonyos időnek kell eltelnie, amíg a távolság, a távoli tárgy jelentőséget nyer ... már az élet kezdetén látjuk a szükségletek belejátszását a térszemléletbe, a tér egy darabjának, a távolságnak az értékelésébe ... A szeretet megjelenésében döntő lépés akkor következik be, amikor a gyöngédségi — megkapaszkodási — kapcsolat elveszti a testi érintés szükségességét, és a távolságon keresztül is jelen lehet” (HERMANN, 1965). E gondolatok a Winnicott-féle potenciális térelképzelés előfutárának és elméleti megalapozásának tekinthetők (WINNICOTT, 1971). A hermanni gondolatok jól összecsengenek Winnicott szemléletével, az „elég jó” és a „nem elég jó” anyai magatartás közötti különbségről vallott felfogásával. Az „elég jó anya” csecsemője halk jelzésére is megjelenik, amikor a csecsemő kielégítetlensége, az éhség, a lehűlés még nem válik fájdalmassá. A korai anya—gyermek kapcsolat döntő tényezője, hogy az anya képes-e a gyermek igényeinek kielégítését finom empátiával kezelni — ettől függ a szeretet-kapcsolat megjelenése. Csak a rendszeres fizikai kielégítettség állapotában képes a gyöngédségi kapcsolat a „távolságon keresztül is jelen lenni”. Winnicott szerint a gyermek és anyja közötti potenciális teret a lelki tartalmak, tárgyak, jelentések töltik ki. A potenciális tér sérül, ha az anya saját ösztöneinek kielégítését helyezi előtérbe, illetve kielégítetlen ösztönei miatt nem képes a gyermek gesztusait, jelzéseit „dekódolni”, „komfort”-állapotát biztosítani. Ismeretes, hogy a „potenciális tér” kora gyermekkorl zavarai pszichoszomatikus betegségekhez, súlyosabb esetekben pszichotikus állapotokhoz vezethetnek.

Milyen terápiás következtetések vonhatók le a hermanni anya—gyermek kapcsolatból, valamint térszemléletéből?

Az ősi anya—gyermek kapcsolat, mely az érzelmek és ösztönök összehangolódására, egymásba fonódására épül, olyan tényező, melyre biztonsággal építhetjük analitikus terápiás munkánkat. Amíg nem sikerül az anya és gyermeke közötti egymásra hangolódást megteremtünk, addig van szükség ránk, addig kell felvállalnunk a háromszemélyes potenciális teret, és azon belül az „átmeneti, közvetítő személy” szerepét. A gyermekterápiának az anya—gyermek kapcsolatból kiinduló és a terápiát ilyen háromszemélyes potenciális térnek tekintő felfogása ellentétes azzal, amely a gyermeket önmagában, szüleitől leválasztva állítja középpontba, és — talán éppen ezért — a terápiás ülések gyakoriságának meghatározására helyezi a hangsúlyt. Ezért döntő kérdés, hogy a gyermek neurotikus tüneteinek megértése, a tudattalant izgalomban tartó körülmények feltárása, a pszichotrauma feldolgozása az anya—apa aktív bevonásával, aktív közreműködésével történjék.

Mérlegelnünk kell, hogy az évekig tartó, heti ötszöri standard gyermekanalízis milyen hatással van a szülő—gyermek kapcsolatra. Hiszen a szülő kívülré kényszerül abból a térből, ahol gyermeke tükkel megnyílnak.

TIPIKUS NEUROTIZÁLÓ HELYZETEK AZ ANYA—GYERMEK KAPCSOLAT TÜKRÉBEN

Hermann „Az ember ősi ösztönei” című művében összegezi az anya—gyermek kapcsolat biológiai megalapozottságát. Figyelme centrumában a szoros duálunióból, az egymásra utaltságból következő jelenségek állnak. A duálunióon belül bizonyos szempontból az anyának van meghatározó szerepe. „Az a kérdés, hogy vajon az anya passzívan, elhárítóan vagy támogatóan fogadja-e gyermeke ösztönmegnyilatkozásait, éppoly fontos, mint a gyermek reakciója anyja magatartására” (HERMANN, 1984).

„A tapasztalatok az anyának és gyermekének a csecsemőkorban szoros kapcsolatát bizonyítják, és arra utalnak, hogy kettőjük viszonya a későbbi években ... szerető vagy hideg magatartása első szoros kapcsolatukból ered. Ferenczi a gyermek lelki gyengeségének, *halálösztöne* erősebb működésének okát olyan családi helyzetben találja meg, amelyben nem fogadták szívesen, és nemkívánt maradt. Ez a nézete azon a feltevésen alapul, hogy a családi helyzet erősen hat az újszülött, valamint a kisgyermek ösztönfejlődésére és ösztönmegnyilvánulására” (FERENCZI, 1929, idézi: HERMANN, 1984).

A szoros, biológiaiilag megalapozott kapcsolatból következik, hogy anyát és gyermekét egy rendszer két elválaszthatatlan részének fogjuk fel. A gyermek neurotikus tüneteinek döntő többsége — beleértve a felerősödött „halálösztönt” is, amelyet Hermann „halálra hajtó erőnek” nevez — anyjához, szüleihez való kapcsolatából ered.

A jelen előadás keretein belül Hermann elméleti rendszeréből két szempontot kívánok kiemelni.

a. AZ ONÁNIA

Ismeretes, hogy az autoerotikus tevékenység a Budapesti Iskola elméleti rendszerében nem a primer narcizmus tipikus kielégülési módja, hanem az anya és gyermeke közötti tárgykapcsolat függvénye. Ha az anya—gyermek kapcsolat kielégítő, az autoerotizmus a játék szintjén marad. Ellenkező esetben az autoerotizmus felerősödik, és szélsőséges szenvedéllyé válik. Bálint Alice megállapításai már a hermanni anya—gyermek kapcsolat szellemét tükrözik (BÁLINT A., 1941).

Az onánia, mint minden autoerotikus tevékenység, a hermanni felfogásban az önmagába kapaszkodás egy formája. Winnicott „át-

meneti tárgy" elmélete összefüggésbe hozható Hermann elméleti rendszerével. Ahogy a gyermek átmeneti tárgyához való viszonyában jól tükröződik az anyához való viszonya, úgy tükrözi az onániatevékenység is az anyakapcsolatot. A gyermek szorongása veszélyjelzés. Hermann Róhelmet idézi: ha egy új-guineai gyermek szorong, az anya azonnal megérzi, és rendelkezésére áll, hogy szorongását csökkentse. Kitárt karjaival hívja és ezt kiáltja: „tej, tej”, ami azt jelenti: „gyere ide, megszoxtatlak” (HERMANN, 1984, RÓHEIM, 1942).

Az anya testétől való korai elszakadás következménye, hogy a gyermek szorongásjelzését már nem az anyának, hanem belső helyettesítőjének, a „lélek mélyének” adja le. De a „lélek mélye” úgy viselkedik, ahogy az anya viselkedett a gyermekkel. „A lélek mélye lerázza magáról az ént, a gyermek lelken belül mutatkozik ugyanaz a traumás helyzet, mely külső veszélyben a legszámottevőbb. A lélek mélye rossz anya lesz, a belekapaszkodót le akarja rázni.” Ilyenkor két út kínálkozik: 1. A szorongás még erősebb felfokozásával külső segítséget keres. Ez az útja a pszichoszomatikus tünetképzésnek, a veszélyes baleseteknek, acting-outoknak. 2. Az ösztönörvényt élvezetjuttalommal igyekszik megállítani. Így kapcsolódik be a gyermeknél a szorongás dinamikájába a libido, az onánia. „Az onánia azáltal, hogy a lélek mélyének kielégülést nyújt, elcsendesíti a saját ösztöntől való félelmet, de mégsem mentesít a szorongástól. A nemi ösztön újult előretörése újabb szorongáshullámot vált ki. A felgyülemlett ösztönenergia szorongást, a felgyülemlett szorongás libidó-kielégülést, és ez ismét erősebb szorongást termel” (HERMANN, 1984).

Milyen terápiás következtetések vonhatók le az elmondottakból?

Az anya—gyermek kapcsolat ismeretében az ösztönörvénybe került onanizáló gyermeket könnyebben kisegíthetjük magányából, ha anyját képessé tesszük arra, hogy fokozottabban álljon gyermeke rendelkezésére. Ehhez azonban fel kell ismernünk a „rossz”, szorongást okozó anyai magatartás gyökerét, melyet gyakran az anya saját gyermekkori múltjából kell felidézni.

A szenvedéllyé erősödő, a gyermeket a külvilágtól elszigetelő autoerotizmus leállítható, ha segítjük az anyát abban, hogy magatartásával csökkenteni tudja gyermeke szorongását.

b. A SZÉGYEN

A szégyent Hermann a szorongásból eredezteti. „A szégyen eltér a szorongás indulatának ősmagvától. Elmarad az aktív megkapaszkodási vágy. Túllép az anya—gyermek kapcsolaton, és az emberi kollektivitás kérdését érinti. A szégyen élménye az ájuláshoz hasonlít. A szégyennel nem az egyes személyhez, hanem a családhoz, a néphez, az osztályhoz való tartozás hangsúlyozódik ki. A szégyenérzés kikényszeríti az elszakadást, de nem az egyéntől választja el

a megszégyenítettet, hanem a csoportból zárja ki.” „A szégyenérzés sajátos szociális szorongás”, mely „a társadalom lelkiismeretéből fakad”. „A szégyen érzése ... valóságos gyűjtőhelye a szorongásmotívumoknak.” „A szégyenre nevelés fenyegetésekkel dolgozik, amelyek a teljes megsemmisülésre céloznak: ez a gyermeki lélek nyelvéen a felfalatással válik egyenlővé.” „A szégyenérzés ... megparancsolt indulat, és a parancs alárendeltséget, rabszolgaságot követel.” „A szégyenreakció akarátgátló, és egyúttal minden megkapaszkodást megghiúsít” (HERMANN, 1984).

A neurotikus tünetek észlelhetők, s nem kétséges, hogy a gyermek szégyelli tünetét, hiszen környezete rendszeresen megszégyeníti. Ezért Hermann mindig hangsúlyozta annak a gondolatnak a hibás voltát, hogy a gyermek nem szenved neurotikus tünetétől. Szenved, csak nem tudja, hogy bajaira van orvoslás. A terápiás szerződés megkötésekor ezt a lehetőséget kell hangsúlyoznunk, nemcsak a tünetétől szenvedő, megszégyenített gyermeknek, hanem a szülőnek is.

Az analízis során a szégyenhelyzetek szorongássá alakulnak át. A szorongás már utat nyit a gyógyulás felé. „Míg a szégyenkező nem tud megkapaszkodni, a szorongásban a megkapaszkodási vágy már hatékony” (HERMANN, 1984).

Róheim hangsúlyozza, hogy nincs onánia fantázia nélkül. Az onániát mindig fantázia kíséri. Ezért a gyermekanalízis középpontjába a gyermek alkotó tevékenységét kell állítani. Az analitikus aktív részvételével zajló játékokkal (bábjáték, sceno, világteszt) és alkotásokkal (rajzok, gyurmázás stb.) lehetőséget kap a gyermek arra, hogy kihelyezze, objektívalhassa belső, egyszemélyes fantáziavilágát. Ha megértjük a gyermek tevékenységének tudattalan utalásrendszerét, ezzel kettős célt érünk el: 1. A játékok, rajzok segítségével „elővarázsolt”, láthatóvá tett, kihelyezett fantáziák során átélte „együttes élmény” (MÉREI, 1989) segíti a gyermeket abban, hogy a szenvedés erősödő önmagával játszása helyett tárgyakkal és megjelenítéssel saját és mások örömeire alkosson. 2. Az alkotó, önkifejezésre képes gyermek viszont képessé válik arra, hogy az anya elutasító magatartását azáltal ellensúlyozza, hogy a tárgyakkal való örömteli kapcsolata lecsökkenti az anyába kapaszkodás igényének erejét. A megalkotott, kihelyezett, láthatóvá tett fantáziák lecsillapítják a gyermeket, ezáltal megkönnyítik anyjának, hogy feloldódott, megszelídült gyermekének rendelkezésére álljon.

A TITOK KEZELÉSE

Ha a gyermekanalízist a felnőtt analízissel hasonlítjuk össze, a háromszemélyes helyzet mellett a legszembetűnőbb különbség a titok kezelésében jelentkezik.

A felnőtt analizált „anyaga” titok. Senki másra nem tartozik, mint az analitikus helyzet két szereplőjére. Akár az álmok, akár az indulatáttétel képezik az analízis tárgyát, minden esetben az analizálnak kell analitikusa segítségével megértenie cselekedeteinek tudattalan motivációját. A gyermek gyógyítása elképzelhetetlen a potenciális tér zavarainak feloldása nélkül. A gyermekanalízis feladata, hogy visszahelyezze a gyermeket az életkorának megfelelő társas mezőbe. Szükséges, hogy a terapeuta személyén keresztül megszűrt titok a szülő felé szabad utat kapjon. Fel kell vállalnunk a katalizátor szerepét, hogy a gyógyítás érdekében csak „átmeneti személy” vagyunk a család életében. Közvetítő szerepünk mindennek előtt abban áll, hogy segítjük megérteni a szülőknek, elsősorban az anyának, a gyermek utalásrendszerét. Noha általános szabály nem mondható ki, de a gyermek játékal, rajzal manifeszt tartalmát nem kell titkolni a szülők előtt. A latens tartalom ismerete viszont megronthatja újraépülő kapcsolatukat.

Az egészséges személyiségfejlődéshez hozzátartozik az intim szféra biztosítása, a titok joga. Am a neurózis hátterében egy másfajta titok lappang: az igazság megmásítása, amikor a szülő saját feldolgozatlan traumái miatt képtelen a fájdalmas igazság elviselésére. Az előbbi támogatni, az utóbbit feloldani kell.

A „Pszichoanalízis mint módszer”-ben a megkapaszkodás és a megértés igen közel kerül egymáshoz Hermann gondolatrendszerében. Azt az élményt, amikor az egyik ember megérti a másikat, Hermann az anya—gyermek kapcsolathoz hasonlítja: „A szeretés nem tűr titkot ... , mert a titok válaszfalat emel ott, ahol a kívánság a tökéletes »átömlésre« irányul. Ez az »átömlés« egyben az élőlény legelső tájékozódási módja, a tájékozódás hideg és meleg szerint, a tájékozódás, ami az anya testiségét a csecsemőjével összeköti, és amelyik az emberi csecsemőnél, a belekapaszkodás megnehezítésével, az első teljesíthetetlen vágyat hagyja hátra.” A titkot elviselhetetlenné teszi az előidézett elszigeteltség, a szeretet hiánya. „A titok megszűnése a belekapaszkodási vágyat újabb reménnyel tölti el” (HERMANN, 1988). A pszichoterápiában a megkapaszkodás—megértés kölcsönös összefüggése jól felhasználható. Hermann szavai a gyermekanalitikus és a szülő kapcsolatára is érvényesek.

A klasszikus analitikus felfogás, a gyermeket leválasztva a neurózist indukáló szülőről, a felnőttel azonos, kétszemélyes helyzetben gyógyítja. A hermanni modell szerint, bár a duálunió, illetve a családi közösség tagjaként a gyermek aktív, autonóm lény, helyzete a családban mégis aszimmetrikus. Hermann az analitikus helyzetet az ideális családi légkörhöz hasonlítja. Hermann Alice, a feleség és munkatárs, férje szellemében így fogalmaz: az ideális család az, amikor a szülőknek van(nak) gyermeke(ik), és nem, amikor a gyermek(ek)nek vannak szülei (HERMANN A., 1982). E megfogalmazás tisztán tükrözi a gyermek helyét a családban. Ez a megállapítás

természetesen a gyermek életkorának függvényében módosul. Az iskolába kerüléssel már erősödik a pedagógusok hatása, erősödnek a kortárs-kapcsolatok is, és az anyához kötődő duálunió lassan átadja helyét a tágabb környezeti hatásoknak.

Ahhoz azonban, hogy a szocializációnak ezt az útját a gyermek végigjárja, segítenünk kell az anya—gyermek kapcsolatban megmutatkozó legkorábbi zavarok leküzdésében.

Hermann elméleti rendszerében a „duális gondolkodás” összefüggésbe kerül a megkapaszkodási szindrómával. A duális gondolkodás a gyermekanalízis modelljeként szolgálhat. „Van a gondolkodásnak egy formája, amelynél két egyenértékű tárgy alkot egységet. Ez az ún. duális gondolkodás, az anya és gyermeke kettős egységének idealizált kongruens leképzése, a gondolkodás olyan formája, mely a megkapaszkodott gyermek kettős egységű helyzetére vezethető vissza.” „A megkapaszkodásos ösztön átszellemítésének példájául Ó-Egyiptom szellemi életére hivatkozunk. Ahogy kultúrtörténet-íróktól halljuk, a régi egyiptomiak országukat mindig egységbe olvadt dualitásnak tekintették; a király neve Felső- és Alsó-Egyiptom uralkodója volt, kettős palotában lakott, kettős volt kincseskamrája, kettős volt a koronázási szertartás, amint hogy két koronával is rendelkezett” (HERMANN, 1984).

A gyermekanalitikus tevékenységét is a duális gondolkodásnak kell áthatnia: nap mint nap találkozhatunk mind a gyermeki, mind a felnőtt fantáziák világával és kölcsönhatásával. Segítségünk nélkül a gyermek tovább vinné szülei szenvedését. Munkánk kettős koronája, ha anyát és gyermekét együtt juttatjuk el az „újrakezdéshez”.

A kézirat elfogadva: 1989. augusztus

IRODALOM

- BÁLINT Alice, 1941, *Anya és gyermeke*, Pantheon, Budapest.
- FERENCZI, S., 1929, Das unwillkommene Kind und sein Tödestrieb, In: *Bausteine zur Psychoanalyse III.*, Bern, Stuttgart, Huber 1964, 446—452.
- HERMANN, A., 1982, *Emberre nevelés*, Tankönyvkiadó, Budapest.
- HERMANN, I., 1965, *Az ösztönök és érzelmek térvonatkozása*, Pszichológiai Tanulmányok VII., Budapest, Akadémia Kiadó, 255—265.
- HERMANN, I., 1979, A pszichotikus regresszió néhány vonása, Schreber-tanulmány, *Magyar Pszichológiai Szemle*, XXXVI, 614—625.
- HERMANN, I., 1984, *Az ember ősi ösztönei*, Magvető Kiadó, Budapest.
- HERMANN, I., 1988, *A pszichoanalízis mint módszer*, Gondolat, Budapest.

- MÉREI, F., 1989, *Társ és csoport, Tanulmányok a genetikus szociálpszichológia köréből*, Akadémia Kiadó, Budapest, 29—45.
- RÓHEIM, G., 1942, *Transition Rites*, *The Psychoanalytical Quarterly*, XI., 336—374.
- WINNICOTT, D. W., 1971, *Playing and Reality*, Tavistock Publications 1—26., 104—111.